

האוניברסיטה העברית בירושלים
הפקולטה למדעי החברה
בית הספר למדיניות ציבורית

טיפוח אוריינות קריאה אצל ילדים

מוגש לשר החינוך, ח"כ גדעון סער

במסגרת הקורס 59105
סדנת מבוא לניתוח מדיניות

מרצים: ד"ר ענת גופן; ד"ר אודי ניסן.
עוזר הוראה: אהרון היינמן.
מגיש: בן רוב.
מספר מילים: 3,072

יוני 2009, תשס"ט

תוכן עניינים

2.....	הלקוח.....
2.....	תקציר מנהלים.....
3.....	תופעות בלתי רצויות
7.....	רקע לבעיה
10.....	חלופות אפשריות.....
12.....	הערכת חלופות.....
14.....	ביבליוגרפיה.....

הלקוח: שר החינוך, ח"כ גדעון סער.

שר החינוך אחראי על מערכת החינוך בכלל ועל הוראת הקריאה בפרט. יש לו עניין רב בכך שתלמידי מערכת החינוך יגיעו להישגים גבוהים בתחום אוריינות הקריאה. מתוקף תפקידו יכול שר החינוך להוביל מהלכי שינוי בתחום הוראת הקריאה ולהביא לפיתוחן וליישומן של תוכניות התערבות בנושא. לצורך כך לרשותו של השר עומדים משאבים תקציביים לא מבוטלים. הצעת תקציב הפיתוח של משרד החינוך לשנת 2009 מסתכמת בכ- 590 מלש"ח ועוד כ- 745 מלש"ח בהרשאה להתחייב.¹

תקציר מנהלים

תלמידי ישראל הגיעו להישגים נמוכים במבחנים בינלאומיים בתחום אוריינות הקריאה, וכן אינם עומדים ביעדים שהציב לעצמו משרד החינוך בתחום. עובדה זו משפיעה הן על יכולתם של התמידים להשתלב בחברה והן על יכולתה של המדינה להתחרות בזירה הבינלאומית. הדרך המיטבית להבטיח את הצלחתם העתידית של הילדים כקוראים היא טיפוח סביבה לשונית עשירה ואוריינית בשנים הראשונות לחייהם, עוד לפני שלמדו קרוא וכתוב. למרות זאת, אין התייחסות מערכתית להורים, שאינם מעורבים די הצורך בפיתוח אוריינות הקריאה אצל ילדיהם. כדי לשפר את המצב יש להקים מערך של יועצים חינוכיים שידריכו הורים בתחנות טיפות חלב בדבר חשיבות הקריאה בגיל הרך. בשלב הראשון יתקיים פיילוט בכ- 20% מתחנות טיפות חלב בארץ שיאפשר הוצאה תקציבית מבוקרת רק באיזורים בהם הצורך הוא הגדול ביותר.

¹ בהתאם למסמך עיקרי תקציב משרד החינוך, כפי שמופיע באתר האינטרנט של אגף התקציבים, משרד האוצר: <http://www.mof.gov.il/BUDGETSITE/STATEBUDGET/BUDGET2009/MINISTERIESBUDGET/socialBudget/Pages/Educatio> nBudget.aspx [access: May 28, 2009].

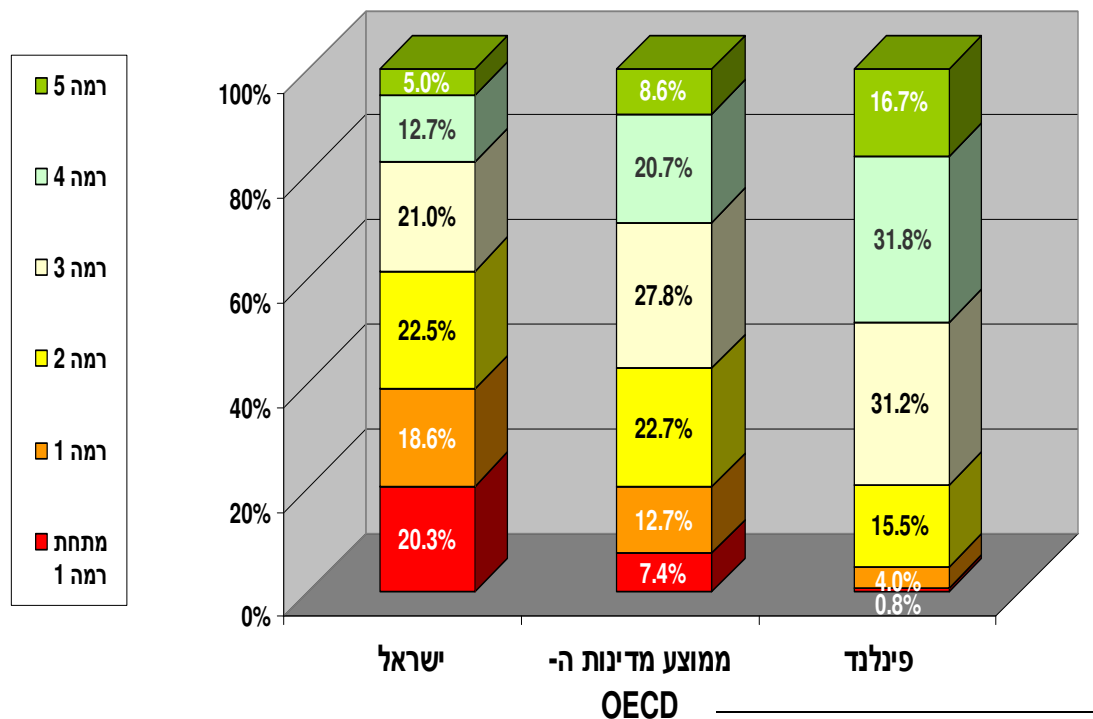
תופעות בלתי רצויות

תופעה בלתי רצויה 1: תוצאות נמוכות במבחנים בינלאומיים בתחום הקריאה.

לפי מחקר PISA 2006,² נמצא כי ממוצע הציונים של ישראל באוריינות קריאה שפת אם נמוך ממוצע ה-OECD ביותר מחצי סטיית תקן. קרוב ל-20% מהתלמידים בישראל, לעומת כ-7.5% בלבד ב-OECD, נמצאו מתחת לרמה 1 (תלמידים בנחיתות חמורה ביכולת להשתלב באופן מלא בחברה ובכלכלה), ועוד כ-19% נמצאו ברמה 1. בפינלנד, שהיא המדינה המובילה במדרג המדינות, מצויים רק 5% מהתלמידים בשתי קטגוריות אלו ביחד. בנוסף, רק 5% מתלמידי ישראל הגיעו להישגים ברמה הגבוהה ביותר (רמה 5), לעומת כ-8.5% בממוצע מדינות ה-OECD וכ-17% בפינלנד. באופן כללי, בהשוואה ל-38 המדינות שהשתתפו הן במחקר ב-2002 והן במחקר ב-2006, מיקומה היחסי של ישראל כמעט ולא השתנה (מקום 29 ומקום 31 בהתאמה).³

לפי מחקר PIRLS 2006,⁴ בתחום אוריינות הקריאה ישראל ממוקמת במקום ה-27 מבין 40 המדינות שהשתתפו במחקר. הישגי ישראל בכללותה נמוכים בכמחצית סטיית תקן מהישגה של המדינה שציונה הכולל היה הגבוה ביותר - הפדרציה הרוסית. באופן כללי, מ-2001 ל-2006 חל בישראל בכללותה שיפור קל בהישגים בקריאה (ציון 509 וציון 512 בהתאמה).⁵

התפלגות התלמידים לפי 5 רמות בקיאות באוריינות בקריאה (שפת אם) ב PISA 2006

² Program for International Student Assessment - PISA - מחקר הערכה בינלאומי של תלמידים בני 15 הנערך על ידי ה-OECD - הארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי.

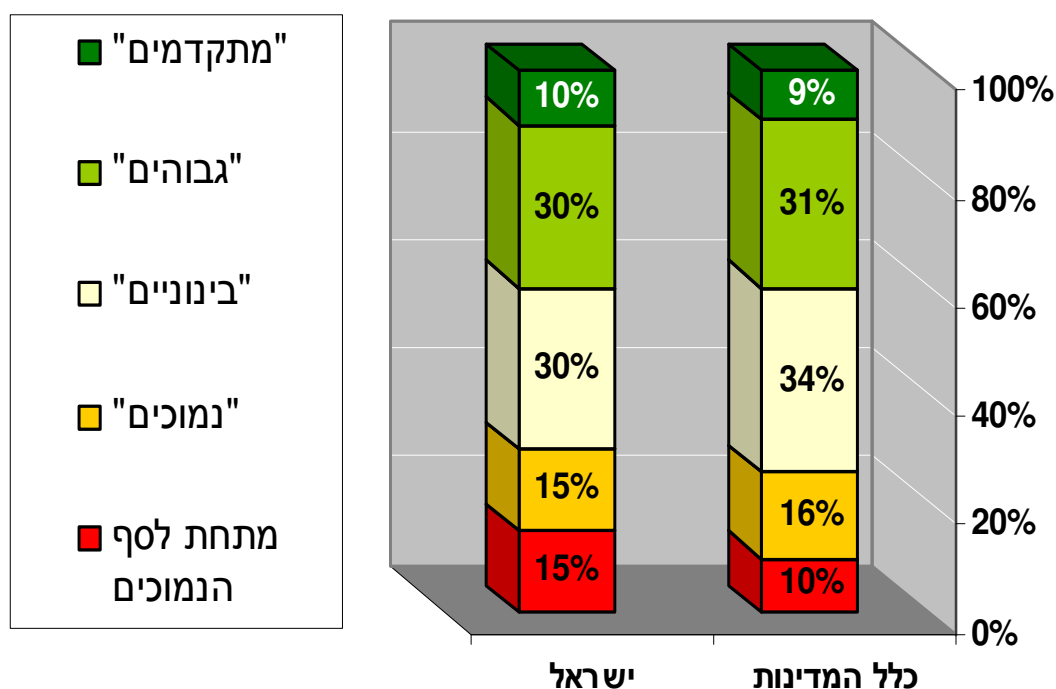
³ מתוך אתר משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערה בחינוך.

⁴ Progress in International Reading Literacy Study - PIRLS (International Association for the Evaluation of Educational Achievement), אוכלוסיית היעד של המחקר הינה של תלמידי השנה הרביעית ללימודיהם בבית הספר.

⁵ מתוך אתר משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערה בחינוך.

[access: May 15, 2009] <http://cms.education.gov.il/educationcms/units/rama/mivchanimbenleumiyim/odotpears.htm>

התפלגות התלמידים לפי 5 רמות בקיאות באוריינות בקריאה (שפת אם) ב PIRLS 2006

תופעה בלתי רצויה 2: יצירת אי-שוויון והנצחת פערים בחברה.

בעידן המידע הנוכחי לרמת האוריינות הקריאה השפעה קריטית על יכולתו של האדם להשתלב בחברה, לתרום לה ולהיתרם ממנה. המבחנים שנערכו גילו פערי הישגים משמעותיים באוריינות הקריאה הן בין דוברי עברית ודוברי ערבית (כל תלמיד נבחן בשפת האם שלו) והן בין תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה ותלמידים מרקע חברתי-כלכלי נמוך.

לפי מחקר PISA 2006, נמצא כי קיים פער של כמעט סטיית תקן שלמה (84 נקודות) באוריינות הקריאה בין התלמידים דוברי העברית בהשוואה לעמיתיהם דוברי הערבית. כ-36% מדוברי הערבית נמצאו מתחת לרמה 1, ועוד כ-26% ברמה 1 (וביחד כ-62%). בקרב דוברי העברית - כ-16% ו-17% בהתאמה (וביחד כ-33%).⁶

לפי מחקר PIRLS 2006, הציון הממוצע של דוברי העברית הינו 548, כאשר ממוצע ההישגים של דוברי העברית נמוך רק בחמישית סטיית תקן מהממוצע של המדינה המובילה. ממוצע ההישגים זה מתאים למקום ה-11 במדרג קבוצת המדינות והמחוזות המשתתפים. הציון הממוצע של דוברי הערבית הינו 428, כאשר ממוצע זה נמוך ב-1.4 סטיות תקן מהממוצע של המדינה המובילה. ממוצע זה מתאים למקום ה-40 במדרג המדינות והמחוזות המשתתפים. באופן כללי, פער ההישגים בין תלמידים דוברי עברית ודוברי ערבית הוא גדול מאד ועומד על 120 נקודות (מעל סטיית תקן אחת).⁷

⁶ מתוך אתר משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערה בחינוך.

<http://cms.education.gov.il/educationcms/units/rama/mivchanibenleumiym/odotpisa.htm>[access: May 15, 2009]

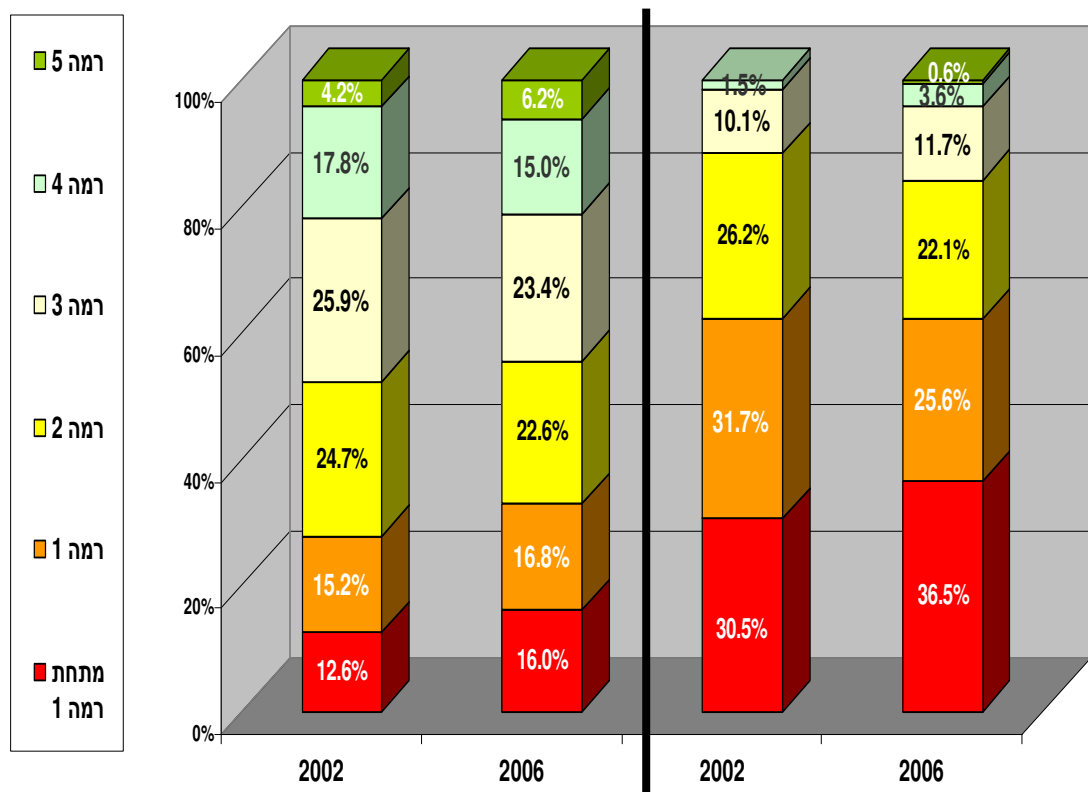
⁷ מתוך אתר משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערה בחינוך.

<http://cms.education.gov.il/educationcms/units/rama/mivchanibenleumiym/odotpearls.htm>[access: May 15, 2009]

לפי מחקר PISA 2006, נמצא כי תלמידים מרקע חברתי-כלכלי גבוה הגיעו להישגים גבוהים משל עמיתיהם מרקע חברתי-כלכלי בינוני בכ-50 נקודות (כחצי סטיית תקן). הישגי התלמידים מרקע חברתי-כלכלי בינוני עלו על אלו של עמיתיהם מרקע נמוך בכ-75 נקודות (3/4 סטיית תקן).⁸

לפי מחקר PIRLS 2006, נמצאו פערים משמעותיים בקרב דוברי העברית בין תלמידים מבתי ספר עם רקע חברתי-כלכלי גבוה לכאלו עם רקע חברתי-כלכלי נמוך (37 נקודות בבתי ספר ממלכתיים ו-45 נקודות בבתי ספר ממלכתיים-דתיים). בקרב דוברי הערבית הפער עוד יותר גדול, 51 נקודות בין תלמידים מבתי ספר עם רקע חברתי-כלכלי בינוני לכאלו עם רקע חברתי-כלכלי נמוך (כמעט ואין בתי ספר שמוגדרים כבעלי רקע חברתי-כלכלי גבוה).⁹

התפלגות התלמידים בישראל ב PISA 2006, לפי שנים (2002 ו-2006) ומגזרים (דוברי עברית וערבית).

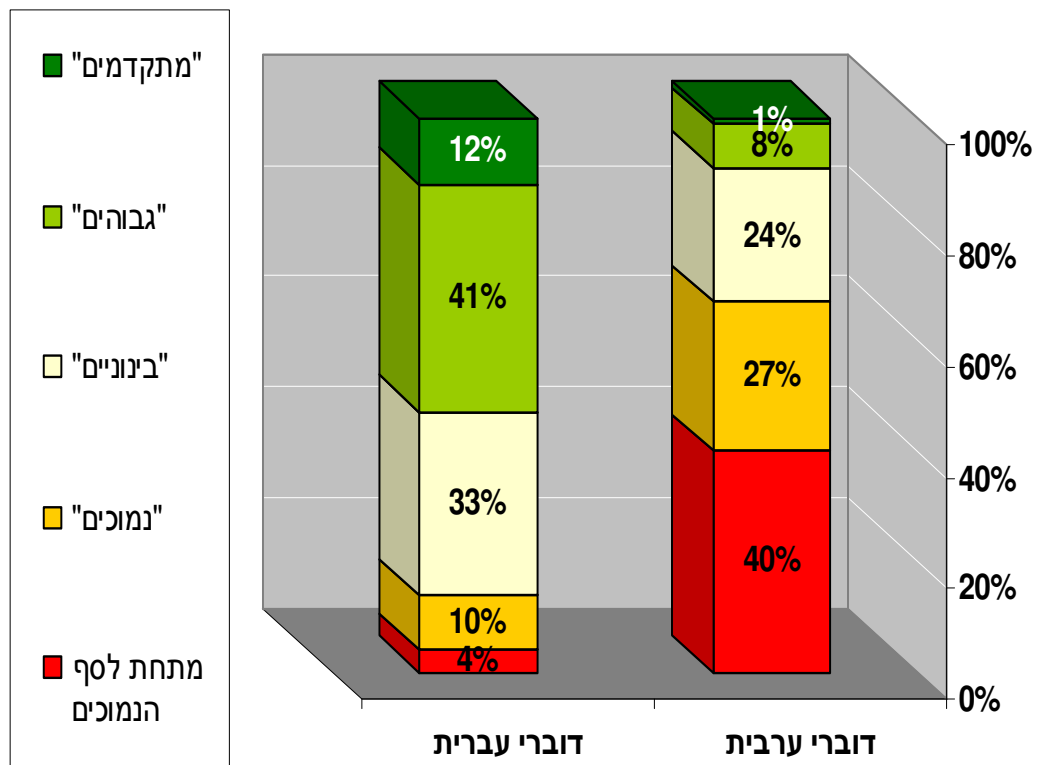
⁸ מתוך אתר משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערה בחינוך.

[access: May 15, 2009] <http://cms.education.gov.il/educationcms/units/rama/mivchanimbenleumiyim/odotpisa.htm>

⁹ מתוך אתר משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערה בחינוך.

[access: May 15, 2009] <http://cms.education.gov.il/educationcms/units/rama/mivchanimbenleumiyim/odotpearls.htm>

שיעור הנבחנים ברמות ההישג השונות באוריינות קריאה ב PIRLS 2006 לפי מגזר

תופעה בלתי רצויה 3: אי-עמידה ביעדים שהציב לעצמו משרד החינוך בתחום הקריאה.
 סקר ארצי שבוצע על ידי משרד החינוך והתרבות ב-2005 מצא כי 20% מתלמידי כיתות א' בישראל (לא כולל את המגזר החרדי) מתקשים במידה רבה בקריאה של עיצורים, תנועות ומילים וכן בקריאה שוטפת, וכ-40% מתקשים גם בהבנת הנקרא.¹⁰

¹⁰ שיף ורבהון-דמתי בתוך קליין ואחרים, ממחקר לעשייה בחינוך לגיל הרך - הוועדה לבחינת דרכי החינוך לגיל הרך (2008), עמ' 155. מצוין כי המחקר הקיף כ-3000 תלמידים מסיימי כיתה א', אך לא מצוינת שיטת המחקר (לדוגמא, דיווח של מורים).

רקע לבעיה

בין החוקרים קיימת הסכמה שהתפתחות השפה מתחילה בגיל הרך ושתהליך הקריאה מתחיל בשמיעת טקסטים מפי אחרים. מדובר בגיל טרום-הקריאה, באותן שנים בהן קיים עיסוק בפעילויות סימבוליות הכוללות דיבור, ציור ומשחק. הן מפתחות את היכולת להשתמש בסמלים, לייצג חוויות ולבנות עולם דמיוני. לתקופה זו תפקיד מכריע אצל הילד האם יהפוך לקורא נלהב או ל"סרבן קריאה".¹¹

אוריינות במובן הצר היא היכולת לקרוא ולכתוב, אך כיום מקובל להתייחס למונח בצורה רחבה כשימוש מיומן בסוגים שונים של מידע מילולי וחזותי. האדם האורייני מסוגל להבין איזה סוג מידע נחוץ לו, להשיג אותו ממקורות שונים, להבין את המידע שקיבל, להעריך אותו בביקורתיות, להעלות שאלות וכיווני חשיבה חדשים וכן הלאה.¹²

הסביבה בה אנו חיים הינה סביבה עתירת כתב. כדי להיות שותף מלא בחברה המודרנית חייב האדם להיות אורייני ולשלוט בכתובה ובקריאה במובן הרחב.¹³ ברמת המדינה, רמת האוריינות של החברה משפיעה במידה רבה על אורח החיים הדמוקרטי ועל יכולתה של המדינה להתחרות בזירה הבינלאומית.¹⁴

בסיכום סדרה של מחקרים קבע ה-National Research Council האמריקני כי **הדרך המיטבית להבטיח את הצלחתם העתידית של ילדים כקוראים היא על ידי טיפוח סביבה לשונית עשירה, מאתגרת ואוריינית במהלך חמש השנים הראשונות לחייהם, ולא על ידי הקדמה של הוראת הקריאה לשנות הגן.**¹⁵ פעולות לעידוד קריאה שמתרחשות אך ורק בגנים או בספריות הציבוריות תהיינה בהכרח חלקיות ולוקות בחסר. במסגרות אלו המציאות מכתובה חובות רבים, והילד יכול להקדיש לקריאה להנאתו רק זמן מוגבל ביותר. נמצא שעיקר הקריאה נעשית בחיק המשפחה לאחר סיום המטלות היומיומיות.¹⁶

קיימת השפעה ניכרת לאינטראקציות המוקדמות בין ההורה לילד. סביבה מקדמת תיחשב כזו אשר הילד מקבל תיווך על ידי המבוגר, המאפשר לו להתייחס לעולם הגירויים הסובב אותו ולנצלם ללמידה ולהתפתחות. ידוע כי התיווך ההורי לא משפיע רק על למידת הילד בהווה, אלא גם משפר את הזדמנות הלמידה שלו בעתיד.¹⁷ Bus IJzendoorn & Pellegrini (1995) ערכו מטה-אנליזה ליותר מ-40 מחקרים בתחום אינטראקציות הקריאה המשותפת הורים-ילדים והשלכותיהן. נמצא כי קריאת ספרים משותפת הורה-ילד קשורה להתפתחות שפה, ניצני אוריינות והישגים בקריאה וכתובה בבית הספר.¹⁸

מחקרים אף מראים על קשר בין אוריינות ומצב סוציו-אקונומי. המצב הסוציו-אקונומי משפיע על מספר פרמטרים קריטיים: דפוסי תקשורת בבית (במשפחות ברמה סוציו-אקונומית נמוכה

¹¹ אריה ווהל, ניצה זילברשטיין, רחל לביא-דגן ורותי רון, *קריאה – תיאוריה ומעשה, לומדים ומלמדים אוריינות* (הוצאת האוניברסיטה הפתוחה), עמ' 28-54. <http://docs.google.com/gview?a=v&pid=gmail&attid=0.6&thid=12135dbfb30306a4&mt=application%2Fpdf&pli=1>. [access: May 22, 2009].

¹² שם, 13-14.

¹³ אתי סובלמן, *השפעת תוכנית התערבות לקידום תיווך כתיבה של הורים לילדי גן ממיצב נמוך על סגנון התיווך ההורי ועל תפקודי אוריינות של הילד*, עבודה לקראת תואר "מוסמך למדעי הרוח", עמ' 4.

¹⁴ מתוך פרוטוקול הסמינר האירופי-ישראלי השני לעידוד קריאה שהתקיים ביום 21.2.2006, עמ' 3-4.

¹⁵ קליין ואחרים, *ממחקר לעשייה בחינוך לגיל הרך - הוועדה לבחינת דרכי החינוך לגיל הרך* (2008), עמ' 134-135.

¹⁶ אירן סבר, *עידוד קריאה* (ירושלים: מרכז הדרכה לספריות בישראל, 1998), עמ' 16.

¹⁷ אתי סובלמן, *השפעת תוכנית התערבות לקידום תיווך כתיבה של הורים לילדי גן ממיצב נמוך על סגנון התיווך ההורי ועל תפקודי אוריינות של הילד*, עבודה לקראת תואר "מוסמך למדעי הרוח", עמ' 1-4.

¹⁸ שם, עמ' 7-8.

ההורים מתקשרים פחות עם ילדיהם ומתווכים להם באופן שונה), קושי כלכלי המונע את הפניות שנחוצה לשם העשרה אוריינית ורמת הכלים האורייניים אליהם חשוף הילד בבית (מגוון הספרים, מחשב, קריאת עיתונים ועוד).¹⁹

ספציפית לגבי השפה העברית, היא קשה ללימוד באופן יחסי ובממוצע לוקח לילד למעלה משלוש שנים עד שמגיע לקריאה ללא ניקוד ולהבנת הנקרא על פי הקשר. דווקא בשלב קריטי זה מפסיקים הורים רבים לקרוא ולספר לילדיהם, כדי שיתנסו בקריאה עצמית ויתמודדו בעצמם עם הטקסטים. ילדים רבים מרגישים מוגבלים ומתוסכלים בכל הקשור לקריאה, והופכים להיות "סרבני קריאה".²⁰

לכך יש להוסיף את המחשב, האינטרנט והטלוויזיה. יחד הם גוזלים את מרב זמנם הפנוי של הילדים ובני הנוער ומרחיקים אותם מקריאת ספרים. מחקרים מצאו כי צפייה רבה בטלוויזיה, המספקת תגמול מידי ללא מאמץ, מרחיקה מן הקריאה את הילדים המתקשים בקריאה ובהבנת הנקרא. בארה"ב נמצא כי ילדים צופים בממוצע בטלוויזיה כ-32 שעות בשבוע, ואילו הילדים שבחדרם טלוויזיה משלהם צופים בממוצע כ-37.5 שעות בשבוע.²¹

ברמת המדינה והמדיניות, בישראל גני הילדים המיועדים לילדים בגילאים 0-6 נחלקים לגנים ציבוריים וגנים פרטיים. הגנים הציבוריים עבור הגילאים 0-3 כוללים מעונות יום²² ומשפחתונים²³ המפוקחים בחלקם על ידי משרד התמי"ת ובחלקם האחר על ידי משרד הרווחה. אלו שבפיקוח משרד הרווחה מיועדים לילדים בסיכון.²⁴ אלו שבפיקוח משרד התמי"ת נמצאים באחריות האגף למעונות יום מתוקף חוק הפיקוח על מעונות, תשכ"ה-1965. חוק זה מתייחס לכמות כוח אדם, הכשרת הצוות וכן הלאה, ואינו כולל התייחסות לתכנים חינוכיים. בתחילת 2006 הוגש דו"ח של הוועדה המייעצת לרישוי ולפיתוח סטנדרטים למסגרות חינוכיות לגיל הרך. הוועדה המליצה על יישום חוק הפיקוח על כלל המסגרות החינוכיות – טיפוליות ועל עמידה בשלושה סטנדרטיים קריטיים (מספר הילדים בקבוצה, מספר ילדים לכל מטפלת ואיכות הצוות החינוכי).²⁵ גם המלצות הוועדה, בדומה לחוק הפיקוח על מעונות, לא כללו התייחסות לתכנים חינוכיים.

עבור הגילאים 3-6 קיימים גנים ציבוריים הנמצאים תחת פיקוח משרד החינוך, האגף לחינוך קדם-יסודי. חוק לימוד חובה, תש"ט-1949, קובע כי החל מגיל 5 חייב כל ילד להצטרף למערכת החינוך הפורמלי, וכי על המדינה מוטלת החובה לספק לכל ילד חינוך יסודי חנם.²⁶ התיקון לחוק זה, תשמ"ד-1984, מחייב את החלתו החל מגיל 3.²⁷ רק ב-1999 החל יישומו של התיקון לחוק, אך משנת 2000 נעצרה הרחבת תכולת החוק כמעט לחלוטין עקב מגבלות תקציב של הממשלה.²⁸

הגנים הפרטיים מיועדים לילדים בגילאים 0-5 ונחלקים לכאלה שתחת פיקוח משרד החינוך (גילאים 3-6), כאלה החברים בארגון הגנים הפרטיים בישראל ואחרים שאינם משתייכים לקטגוריות הנ"ל. מבחינת תכנים, עד שנת 2004 הגנים שהיו מיועדים לגיל קדם-יסודי קיבלו

¹⁹ שם, עמ' 15.

²⁰ אירן סבר, עידוד קריאה, עמ' 12-13.

²¹ רננה גרין-שוקרון, ספרי קריאה בעידן המחשב והאינטרנט, ספרות לילדים ונוער (2004), עמ' 65-67.

²² גיל 0-3, מופעלים באמצעות ארגוני נשים, רשויות מקומיות ועמותות מוכרות.

²³ קבוצה של 5 ילדים מגיל 0 עד 3, מופעלים בביתה של המטפלת באמצעות מחלקת הרווחה של הרשות המקומית או זכיינים שקיבלו "סמל מעון".

²⁴ הקריטריונים לקבלה אליהם נקבעו בחוק פעוטות בסיכון (הזכות למעון יום) ובהוראות התע"ס (תקנות עבודה סוציאלית) של משרד הרווחה.

²⁵ מתוך אתר משרד התמי"ת: <http://www.tamas.gov.il/NR/exeres/8E44A46A-D041-468C-BBE8->

[access: May 20, 2009] [.DI33FD574A0F.htm?WBCMODE=p](http://www.tamas.gov.il/NR/exeres/8E44A46A-D041-468C-BBE8-)

²⁶ קליין ואחרים, ממחקר לעשייה בחינוך לגיל הרך - הוועדה לבחינת דרכי החינוך לגיל הרך (2008), עמ' 248.

²⁷ שם, עמ' 18.

²⁸ אנליה שלוסר, השפעת מתן חינוך טרום חובה חנים על היצע העבודה של אימהות ערביות: ממצאי ניסוי טבעי, הרבעון לכלכלה (3), 2006, עמ' 522.

הדרכה פדגוגית מהאגף לחינוך קדם-יסודי במשרד החינוך, אך החל מאותה שנה הדרכה זו נפסקה.²⁹ יתרה מכך, בפועל לא קיים כל פיקוח על הגנים הפרטיים.³⁰

בדצמבר 2000, בעקבות פרסום נתונים מדאיגים ביחס להישגי תלמידי ישראל בקריאה והבנת הנקרא הוקמה הוועדה לבחינת הוראת הקריאה בראשותה של פרופ' שפירא. ביולי 2001 פורסמו המלצותיה: הבטחת מספר רכיבים חיוניים בהוראת הקריאה, הימצאות ספריה בכל בית ספר, הכשרת מורים והשתלמותם ופיתוח דרכי הערכה מתאימות.³¹

ב-10 באוקטובר 2001 הפיצה מנכ"לית משרד החינוך הנחיות אשר הגדירו את המלצות הוועדה כמחייבות. בתוך מסמך ההנחיות כלול לוח זמנים לביצוע המלצות, ולפיו בסוף הגן התלמיד יכיר את אותיות הא' ב' גם בשמותיהן, יהיה מודע לעקרון הא' ב', יהיה מסוגל לכתוב בכתב פונטי חלקי או מלא ועוד. לכל המאוחר עד סיום כיתה א' לתלמיד יהיו כישורי פענוח עצמאי של מילים, דיוק בזיהוי מילים, יכולת של פענוח בעזרת סימני ניקוד ושטף קריאה.

במקביל לתהליך יישום התיקון לחוק חינוך חובה קמה וועדת מומחים מטעם האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים בראשותה של פרופ' קליין. הוועדה המליצה על יחס מספרי רצוי בין מבוגרים וילדים, הבטחת איכות האינטראקציה בין מורה ותלמיד, הכשרת צוות חינוכי, טיפוח אוריינות בתחומי הקריאה והכתיבה, קיום מחקר חינוכי מקיף וכן הלאה.

הוועדות שעסקו בנושא אומנם התייחסו באמירות שונות לסביבה המשפחתית כמשפיעה על ההתפתחות האוריינית של הילד, אך בפועל כל המלצות מתייחסות למסגרות החינוך הפורמלי בלבד. תוכניות הלימוד של משרד החינוך וכן חוזרי המנכ"ל שעוסקים בתחום הוראת הקריאה אינם כוללים התייחסות למשפחות הילדים.

בעת בחינת המלצות יש להביא בחשבון שבשנת הלימודים תשס"ה (2004-05) היה שיעור הלמידה בגילאים 0-6 (שיעור הילדים ששהו בכלל המסגרות להוציא את הגנים הפרטיים מתוך סך הילדים) 491 לכל 1000 ילדים. בגיל 0-2 היה שיעור הלמידה 216 לכל 1000 ילדים, ואילו בגיל 3-6 היה שיעור הלמידה 813 לכל 1000 ילדים, מהם 634 ילדים בגנים שבפיקוח משרד החינוך. ספציפית במגזר היהודי שיעורי הלמידה של ילדים בגיל הרך גבוהים משמעותית מאשר במגזר הערבי (54% ו-33.5% בהתאמה).³²

נכון לשנת 2006, 34% מקרב הנוער בגילאי 12 עד 17 מעידים על עצמם כי אינם קוראים כלל. בדיקת הנתונים על שאילת ספרים מספריות מראה כי ב-1983 29% מהאוכלוסייה היו רשומים בספריות השאלה. ב-1993 רק 18% היו רשומים וב-2004 אחוז הרשומים ירד ל-15%.³³ כיום בישראל 1176 ספריות ציבוריות, המאוגדות ב-220 רשתות ומופעלות ע"י הרשויות המקומיות או ע"י גופים מטעמם. ישנן 43 רשויות מקומיות ללא ספריה ציבורית (מתוכן 15 רשויות יהודיות והשאר רשויות ערביות).³⁴

הבעיה: אי-מעורבות הורים בפיתוח אוריינות הקריאה אצל ילדיהם.

²⁹ מתוך נתוני הלמ"ס, ילדים בגני ילדים ובמעונות יום תשס"ה (ירושלים, 2007).
³⁰ לפי תמר אלמוג, מנהלת אגף מעונות יום ומשפחתונים לגיל הרך במשרד התמ"ת: "זה התפקיד שלנו לפקח גם על המוסדות הפרטיים, אך היום אין שום פיקוח. הסיבה שאנחנו לא מפקחים היא שאין מספיק כוח אדם." מתוך כתבה של אסתי אהרונוביץ, זה לא כל כך נעים, מוסף 'הארץ', 9.5.2009.

³¹ הכנסת – מרכז מחקר ומידע, דו"ח ועדת הקריאה (2001).

³² מתוך נתוני הלמ"ס, ילדים בגני ילדים ובמעונות יום תשס"ה (ירושלים, 2007).

³³ מתוך פרוטוקול הסמינר האירופי-ישראלי השני לעידוד קריאה שהתקיים ביום 21.2.2006, עמ' 3.

³⁴ הכנסת – מרכז מחקר ומידע, ספריות ציבוריות (2001).

חלופות אפשריות

חלופה 1: יועצים חינוכיים.

כל משפחה שתגיע לטיפת-חלב בגיל 9 חודשים לצורך בדיקת רופא שגרתית תקבל הדרכה בדבר חשיבות הקריאה בגיל הרך. בדומה למודל שקיים בבריטניה ובגרמניה, בכל תחנת טיפת-חלב ימצא יועץ, שבנוסף להדרכה ההורית יחלק 'חבילת ראשית קריאה' הכוללת שני ספרי תמונות ומגוון הצעות לחומר קריאה לפעוטות.³⁵ בנוסף, עלוני הסברה יהיו זמינים לקהל הרחב בדלפקים. תחנות טיפת-חלב מספקות שירותים הקבועים בחוק ביטוח בריאות ממלכתי, התשנ"ד-1994. נכון לשנת 2007 פעלו בישראל 1067 תחנות טיפת-חלב, כאשר לדברי משרד החינוך רק כ-10%–5% מהתינוקות בארץ אינם מקבלים שירות בתחנות אלו. חשוב לציין שהנחיית משרד הבריאות קובעת שאין להתנות את קבלת השירותים בתשלום אגרה, כפי שנקבע בחוק ביטוח בריאות ממלכתי. מבחינת פריסה ארצית, 428 תחנות נמצאות במחוז צפון, 95 במחוז חיפה, 67 במחוז תל-אביב, 232 במחוז מרכז, 86 במחוז ירושלים ו-157 במחוז דרום.³⁶

קיימים מספר גורמים המפעילים תחנות טיפת-חלב, כאשר עימם יהיה צורך לשתף פעולה לצורך היישום בפועל. משרד הבריאות מפעיל 447 תחנות (42%), קופ"ח כללית מפעילה 460 תחנות (43.2%), קופ"ח מכבי מפעילה 40 תחנות (3.8%), קופ"ח מאוחדת מפעילה 21 תחנות (2%), קופ"ח לאומית מפעילה 47 תחנות (4.4%), הרשויות המקומיות מפעילות 44 תחנות (4.11%) ועמותות במזרח ירושלים מפעילות 6 תחנות (0.6%).³⁷

יישום המודל דורש תיקון לחוק ביטוח בריאות ממלכתי, שיבטיח את אספקת השירות המוצע לעיל ואת תיקצובו. אני מניח שכל יועץ יהיה אחראי על איזור גיאוגרפי ובו מספר תחנות טיפת-חלב, ובסך הכל כ-60 יועצים הפזורים בארץ. עלות משרה למעסיק היא כ-130 אלש"ח בשנה, ולכן סה"כ עלות שכר לשנה: $130,000 * 60 = 7.8$ מלש"ח. לכך יש להוסיף את עלות 'חבילת הקריאה' שמוערכת ב-20 ש"ח. בשנת 2007 נולדו 151,679 תינוקות חיים, ולכן העלות המוערכת של כלל חבילות הקריאה היא: $20 * 151,679 = 3.04$ מלש"ח. עלות החלופה הכוללת היא כ-11 מלש"ח.

חלופה 2: סדנא ניידת לתיווך הורי בגיל הרך.

יוכשר צוות של 50 אנשים, חלקם דוברי עברית וחלקם דוברי ערבית, שיעבור ברחבי הארץ ויעביר להורים סדנא לתיווך הורי. הסדנא תכלול מפגש קבוצתי ואחריו הנחיות לפעילויות משותפות עם הילדים, כולל התדירות הרצויה של אותן פעילויות. המחקר של Colleen (2000) בדק תוכנית התערבות פשוטה כזו, ומצא כי תדירות קריאת הספרים המשותפת הוכפלה, הרמה השפתית של הילדים עלתה וההורים העידו כי ילדיהם נהנים יותר מקריאת ספרים.

מטרות הסדנא תהיינה לחשוף את ההורים הן לעקרונות הלמידה המתווכת והן לחשיבות שיש להם ולבית בהתפתחותו האוריינית של ילדיהם. בהתבסס על מחקרים בתחום, הנחת היסוד היא כי סדנא יכולה לקדם את התיווך ההורי, ועל ידי כך להביא לשיפור ברמת האוריינות בכלל וברמת אוריינות הקריאה בפרט.³⁸

³⁵ מתוך פרוטוקול הסמינר האיירופי-ישראלי השני לעידוד קריאה שהתקיים ביום 21.2.2006, עמ' 10; עמ' 13.

³⁶ הכנסת – מרכז המחקר והמידע, תחנות טיפת חלב בישראל: 1997-2007 (2008).

³⁷ שם.

³⁸ אתי סובלמן, השפעת תוכנית התערבות לקידום תיווך כתיבה של הורים לילדי גן ממיצב נמוך על סגנון התיווך ההורי ועל תפקודי אוריינות של הילד, עבודה לקראת תואר "מוסמך למדעי הרוח", עמ' 10-12.

הסדנא תתבסס על שיתוף פעולה עם צוותי הגנים שבפיקוח משרד החינוך. הפרסום אודות קיום הסדנא יתבצע באמצעות צוות הגן שנמצא בקשר שוטף עם ההורים, והסדנא עצמה תיערך פיזית במבנה הגן. נכון לשנת הלימודים תשס"ה (2004-2005) היו בארץ 11,123 גנים כאלו, אשר נחלקו באופן הבא: 4,658 גנים בפיקוח ממלכתי, 1,882 גנים בפיקוח ממלכתי-דתי, 2,007 גנים בפיקוח חרדי ו- 2576 גנים בחינוך הערבי.³⁹

הסדנא תותאם לשעות הפנאי של ההורים ותתרחש בשעות הערב. מכיוון שכך אני מניח שעובדים יעבדו ב- 3/4 משרה ובסה"כ: $4.85 = 50 * 97,000$ מלש"ח. עלות נסיעות משוערת – 200 ₪ לסדנא, ולכן עלות נסיעות שנתית: $2,224,600 = 11,123 * 200$ ₪. עלות שנתית משוערת של הציוד לסדנאות: 100,000 ₪. סה"כ עלות שנתית משוערת: כ- 7.2 מלש"ח.

חלופה 3: קמפיין שיווק חברתי.

תהליך שיווק חברתי אינו מתמקד בהקניית ידע וכישורים, אלא נועד להביא לשינוי התנהגותי בקהל יעד ספציפי.⁴⁰ במקרה זה המטרה היא לגרום להורים לילדים בגיל הרך לקרוא יותר בפני ילדיהם.

לצורך כך יועלה קמפיין תקשורתי שידגיש את ההשלכות העתידיות החיוביות הנובעות מצעד זה ביחס ל'עלות' המינימלית הכוללת בעיקר זמן ומאמץ, תהיה התייחסות אוהדת לספריות הציבוריות במטרה לעודד הורים לשאול מהן ספרים, תהייה המלצות של ידוענים על ספרים נבחרים וכן הלאה.

הקמפיין יתקיים הן בטלוויזיה והן ברשת האינטרנט באתרים בהם אחוז גבוה של מבקרים בגילאים 20-40, קבוצת גיל פוטנציאלית להוות הורים לילדים בגיל הרך. בדומה לקמפיינים תקשורתיים בבריטניה ובגרמניה, בקמפיין ייקחו חלק כוכבי תרבות מקומיים.⁴¹ עלות קמפיין כזה היא כ- 5 מלש"ח.⁴²

³⁹ מתוך נתוני הלמ"ס, ילדים בגני ילדים ובמעונות יום תשס"ה (ירושלים, 2007).

⁴⁰ הכנסת – מרכז המחקר והמידע, "שיווק חברתי" ככלי לשינוי תודעתו והתנהגותו (2008).

⁴¹ מתוך פרוטוקול הסמינר האירופי-ישראלי השני לעידוד קריאה שהתקיים ביום 21.2.2006, עמ' 15.

⁴² מתוך נתונים שפורסמו על עלות קמפיין ההסברה של רשות המים, כפי שהופיעו בכתבה: <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/876/226.html> [access: May 25, 2009].

הערכת החלופות

על מנת להכריע בין שלוש החלופות, איעזר בקריטריונים הבאים: אפקטיביות במובן של צמצום התופעות הבלתי רצויות, ישימות פוליטית, זמן להשפעה והעלות למשק.

אפקטיביות – בבואי להעריך קריטריון זה אתיחס למידת החשיפה לציבור ההורים ולאופי המפגש עימם. לאור החשיבות שאני רואה בהגברת מעורבות ההורים בפיתוח אוריינות הקריאה אצל ילדיהם, בחרתי להעניק למדד זה 40% מהציון הסופי.

חלופת היועצים החינוכיים תגיע לפלח הרחב ביותר מאוכלוסיית ההורים, שכן למרפאות טיפת חלב פריסה רחבה בארץ ומגיעים לשם 90-95% מהתינוקות עם הוריהם. בנוסף, 'חבילת ראשית קריאה' והקשר הישיר עם היועצים מגבירים את האפקטיביות של החלופה. עם זאת, במקרים רבים יגיע עם התינוק רק הורה אחד, ותיכתן רגיעה מתוך הרגשה שהשירות פטרנליסטי.

סדנא ניידת מוכחת מחקרית, אם כי מירב הסדנאות שנבדקו נמשכות לאורך תקופת זמן ודורשות מחויבות והתמדה. השילוב של פעילות קבוצתית במסגרת סדנא (להבדיל מהרצאה) והמפגש הבין-אישי עם הורים נוספים ומנחים יכול ליצור אווירה יותר מקבלת מאשר אצל היועצים החינוכיים. עם זאת, גם לסדנא הניידת סביר שיגיע רק הורה אחד, כאשר השני יישאר לשמור על הילד בבית. בנוסף, הסדנא תגיע לפלח נרחב יחסית מהאוכלוסייה (שיעור הלמידה בגנים אלו הוא 634 לכל 1000 ילדים), אך קטן יותר מאשר חלופת היועצים החינוכיים. חשוב לציין שבחלופה זו ההורים מתוודעים לנושא המדובר כאשר ילדיהם בגיל מבוגר יחסית לחלופת היועצים החינוכיים (גיל הגן לעומת 9 חודשים), ובכך "מתבזבזות" מספר שנים קריטיות. סך הכל רמת אפקטיביות נמוכה מחלופת היועצים החינוכיים.

קמפיין שיווק חברתי הוא הכי פחות אפקטיבי בצורה משמעותית. מחד, יש לו פוטנציאל להגיע לפלח אוכלוסייה נרחב יחסית, והוא פחות מאיים על הורים במובן שהוא משווק להם "מוצר" ואין אפילו מראית עין של פטרנליזם. עם זאת, הורים רבים שהנושא לא קרוב לליבם לא יקדישו לקמפיין מחשבה רבה, והעובדה שאין מפגש בין-אישי מורידה מיעילותו.

ישימות פוליטית - היכולת להחליט על החלופה הנבחרת במארג האינטרסים הקיימים. זהו תנאי סף ובחרתי להעניק לו 15% מהציון הסופי.

קמפיין שיווק חברתי הוא הכי פשוט ואינו צפוי להתנגדות כלשהיא. סדנא ניידת דורשת שיתוף פעולה עם האגף לחינוך קדם-יסודי ועם צוותי הגנים, אך גם כאן לא צפויה התנגדות. חלופת היועצים החינוכיים היא המסובכת ביותר מבחינת ישימות פוליטית, שכן היא דורשת שיתוף פעולה עם משרד הבריאות, קופ"ח השונות, רשויות מקומיות ועמותות במזרח ירושלים.

זמן – קריטריון זה כולל בתוכו הן את הזמן ליישום החלופה והן את הזמן שייקח לה להשפיע. מכיוון שבתחום הקריאה קיימות כבר מספר תוכניות התערבות והנושא בכללותו אינו מוזנח, הזמן ליישום החלופה פחות קריטי מהזמן בו ניתן להשפיע. בחרתי להעניק לקריטריון זה 15% מהציון הסופי.

קמפיין שיווק חברתי ניתן ליישום כמעט מידי וגם השפעתו צפויה להיות המהירה ביותר. מבחינת זמן ליישום, גם סדנא ניידת וגם יועצים חינוכיים דורשים תכנון של תוכנית התערבות והכשרה של כוח אדם, אך שילוב יועצים חינוכיים בתחנות טיפת חלב דורש גם תיקון לחוק ביטוח

בריאות ממלכתי. לכן יישום חלופת היועצים החינוכיים תארך יותר זמן. מבחינת זמן להשפעה לא צפוי הבדל בין שתי החלופות.

עלות למשק – בשל המשבר הכלכלי הנוכחי ובשל העובדה שהלקוח שלי, שר החינוך, התרבות והספורט, אינו אמון על המדיניות הפיסקאלית, בחרתי להעניק למדד זה 30% מהציון הסופי. העלות של קמפיין שיווק חברתי היא הנמוכה ביותר ומוערכת ב- 5 מלש"ח, העלות של סדנא ניידת מוערכת ב- 7.2 מלש"ח ואילו חלופת היועצים החינוכיים הכי יקרה ומוערכת ב- 11 מלש"ח. על אף ההבדלים, אף אחת מהחלופות אינה מגיעה לכדי אחוז אחד מתקציב הפיתוח של משרד החינוך.⁴³

חלופות	אפקטיביות (40%)	ישימות פוליטית (15%)	זמן (15%)	עלות למשק (30%)	סך הכל
יועצים חינוכיים	5	3	2	3	3.65
סדנא לתינוך הורי ניידת	3	5	3	4	3.60
קמפיין חברתי שיווק	1	5	5	5	3.40

החלופה הנבחרת היא **יועצים חינוכיים**. חלופה זו היא האפקטיביות ביותר, כאשר בטווח זמן הארוך יש ביכולתה להגיע לפלח הרחב ביותר של האוכלוסיה ולהשפיע על שנות החיים הראשונות של הילדים עוד לפני הגן. על אף שהיא דורשת שיתוף פעולה נרחב יחסית עם מספר גופים, לא צפויה לה התנגדות כל עוד מימונה יעוגן במסגרת תיקון לחוק בריאות ממלכתי. עם זאת, מכיוון שמדובר בחלופה היקרה ביותר ומכיוון שסדנא ניידת לתינוך הורי דומה לה בציון המשוקלל, המלצתי היא לקיים פיילוט בכ- 20% מתחנות טיפות החלב. הפיילוט יאפשר הוצאה תקציבית מבוקרת באיזורים בהם הצורך יותר גדול עד למבחני PISA ו- PIRLS הבאים שיעידו על רמת ההצלחה שלו.

⁴³ בהתאם למסמך עיקרי תקציב משרד החינוך 2009, תקציב הפיתוח של המשרד עומד על 1,335 מלש"ח. כפי שמופיע באתר האינטרנט של אגף התקציבים, משרד האוצר: <http://www.mof.gov.il/BUDGETSITE/STATEBUDGET/BUDGET2009/MINISTERIESBUDGET/socialBudget/Pages/Educatio> nBudget.aspx [access: May 28, 2009]

ביבליוגרפיה

אהרונוביץ, אסתי. זה לא כל כך נעים. מוסף 'הארץ', 9.5.2009.

אתר משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערה בחינוך :
<http://cms.education.gov.il/educationcms/units/rama/mivchanimbenleumiyim/odotpis>
a.htm [access: May 15, 2009].

גרין-שוקרון, רננה. ספרי קריאה בעידן המחשב והאינטרנט, בתוך : ספרות ילדים ונוער 2004 : עמ' 64-69.

הוועדה המייעצת לרישוי ולפיתוח סטנדרטים למסגרות חינוכיות לגיל הרך.
[http://www.tamas.gov.il/NR/exeres/8E44A46A-D041-468C-BBE8-](http://www.tamas.gov.il/NR/exeres/8E44A46A-D041-468C-BBE8-D133FD574A0F.htm?WBCMODE=p)
D133FD574A0F.htm?WBCMODE=p [access: May 20, 2009].

הכנסת – מרכז מחקר ומידע, דו"ח ועדת הקריאה (2001).

הכנסת- מרכז מחקר ומידע, ספריות ציבוריות (2001).

הכנסת – מרכז המחקר והמידע, "שיווק חברתי" ככלי לשינוי תודעתי והתנהגותי (2008).

הכנסת – מרכז המחקר והמידע, תחנות טיפת חלב בישראל : 1997-2007 (2008).

והל אריה ואחי'. קריאה – תיאוריה ומעשה, לומדים ומלמדים אוריינות.
[http://docs.google.com/gview?a=v&pid=gmail&attid=0.6&thid=12135dbfb30306a4&](http://docs.google.com/gview?a=v&pid=gmail&attid=0.6&thid=12135dbfb30306a4&mt=application%2Fpdf&pli=1)
mt=application%2Fpdf&pli=1 [access: May 22, 2009].

יודל, חני. רשות המים תשיק במוצאי פסח את קמפיין ההסברה עם ניט ובר רפאלי, NRG.
<http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/876/226.html>
[access: May 25, 2009].

מסמך עיקרי תקציב משרד החינוך, כפי שמופיע באתר האינטרנט של אגף התקציבים, משרד האוצר :
<http://www.mof.gov.il/BUDGETSITE/STATEBUDGET/BUDGET2009/MINISTERI>
ESBUDGET/socialBudget/Pages/EducationBudget.aspx [access: May 28, 2009].

נתוני הלמ"ס : ילדים בגני ילדים ובמעונות יום תשס"ה (ירושלים, 2007).

סבר, אירן. עידוד קריאה. ירושלים: מרכז הדרכה לספריות בישראל, 1998.

סובלמן, אתי. השפעת תוכנית התערבות לקידום תיווך כתיבה של הורים לילדי גן ממיצב נמוך על סגנון התיווך ההורי ועל תפקודי אוריינות של הילד. עבודה לקראת תואר "מוסמך למדעי הרוח", 2007.

פרוטוקול הסמינר האירופי-ישראלי השני לעידוד קריאה, 2006.

קליין ואחרים. ממחקר לעשייה בחינוך לגיל הרך - הוועדה לבחינת דרכי החינוך לגיל הרך, 2008.

שלוסר, אנליה. השפעת מתן חינוך טרום חובה חינוך על היצע העבודה של אימהות ערביות: ממצאי ניסוי טבעי. בתוך: רבעון לכלכלה (3), 2006: עמ' 517-553.